

Ceràmiques romanes de producció local al N.E. de Catalunya. (Època augustal i alto-imperial)

Joaquim Tremoleda i Trilla

Tesi doctoral dirigida pel Dr. J.M. Nolla i presentada el 25 de juny de 1996 a la Universitat de Girona, 1.117 p.

La identificació d'una producció de ceràmica local, particularment amfòrica, d'època romana, a la franja costanera de la *prouincia Tarraconensis* data de l'any 1960, quan R. Pascual va presentar una comunicació al "VII Congreso Nacional de Arqueología" de Barcelona, que fou publicat l'any 1962. El seguiment i l'aprofundiment en el coneixement, tant de les terrisseries com dels seus productes, ha avançat de forma considerable fins avui. A més de la sistematització dels tallers de la Laietània feta pel mateix autor quinze anys més tard, cal remarcar el paper decisiu que van jugar en la recerca els arqueòlegs francesos, tant en intervencions terrestres com subaquàtiques, entre els quals destaca A. Tchernia, des de la publicació d'un primer estat de la qüestió sobre les àmfores de la Tarraconense l'any 1971, fins a la publicació de la seva tesi l'any 1986, a més de les aportacions dels diversos congressos centrats en el tema. Darrerament hi ha hagut alguns intents de síntesi per part d'investigadors catalans, d'entre els quals només destacarem J. Miró, "La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I a.C. – I d.C.)". *BAR International Series* 473, 1988, Oxford i V. Revilla, *Producción*

cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a.C – III d.C.), Cuadernos de Arqueología, 8, 1995, Barcelona.

La nostra tesi es basa en l'estudi del material ceràmic de fabricació local en el marc geogràfic de les comarques nord-orientals de Catalunya, durant un període cronològic que abasta des d'època d'August fins a la fi del segle III; amb la intenció de demostrar que un estudi regional, abordat en profunditat, permet de fer unes aportacions diferencials respecte d'un àmbit més global, en el nostre cas el de la *Tarraconensis*. Tanmateix, no es pretenia només un estudi ceramològic d'aquestes produccions autòctones que podien respondre el què, l'on i el quan, sinó que s'intentà trobar explicacions del per què, del qui i del com es creen aquestes produccions a casa nostra, mitjançant la consideració dels aspectes socials, econòmics i prosopogràfics de què disposàvem.

El plantejament inicial prenia en consideració dos objectius generals: per una banda, s'intentava demostrar la integració de ple dret de les comarques del NE de Catalunya en un fenomen de llarg abast, que va comportar la implantació d'un model d'explotació a la *prouincia* i les conseqüències econòmiques que se'n deriven. Per l'altra, la necessitat de realitzar estudis de conjunt dels centres terrissers, és a dir, de les instal·lacions d'infraestructura, així com del conjunt de la seva producció, situant en el temps l'evolució que pateixen tant les classes de material com el seu repertori formal.

Amb aquesta intenció, a més dels tallers ceràmics coneguts, s'ha

realitzat una selecció dels principals jaciments de la zona, que aporten conjunts ben estratigrafiats del període estudiat, amb la finalitat de disposar d'una seqüència cronològica suficient i amb garanties. És obvi que els centres de fabricació i, en particular, aquells dels quals en coneixem els abocadors, han estat els jaciments que han gaudit d'un estudi preferent, però resulten insuficients, ara per ara, per a cobrir tot el període proposat. A partir d'aquí hem realitzat un estudi que diferencia quatre "classes de material": la ceràmica comuna, *dolia*, àmfores i material de construcció. En el primer conjunt hem hagut de distingir les diferents categories ceràmiques, les formes i els tipus. Les àmfores, en canvi, s'estudien per tipologia i el material de construcció, segons la part de l'edifici a la qual estava destinat.

Els escadussers, però valuosos, indicis epigràfics documentats sobre aquests materials han permès orientar una recerca sobre la prosopografia d'alguns personatges. En efecte, si bé és relativament còmode parlar del producte, és molt més problemàtic entrar en consideracions sobre les persones que es relacionen amb el procés productiu. Les qüestions referents a la procedència geogràfica i a la condició social s'exposen en els darrers capítols: el context històric i la procedència de la immigració que es produeix al país en els inicis del període; les diferències d'estatut jurídic dels personatges que estaven implicats en el treball, els homes nascuts lliures lligats a la propietat, per una banda, i l'important paper que varen jugar en el treball i el teixit econòmic els lliberts, per l'altra. Per acabar es proposen diversos

tipus en l'organització dels tallers, a partir de les evidències reals.

Als annexos es desenvolupen alguns aspectes que queden fora de la línia argumental, però que calia considerar per la informació addicional que aporten. Es tracta, en primer lloc, dels usos no domèstics que varen tenir les ceràmiques comunes; també s'avalua el destacat percentatge que representen les produccions locals d'entre els conjunts ceràmics recuperats als principals jaciments i, finalment, es donen els resultats de les anàlisis sobre la composició de pastes ceràmiques sobre mostres recollides dels principals tallers estudiats.

L'aculturació a la qual foren sotmesos els diversos pobles per part de l'imperialisme romà va produir, en diverses fases, un efecte uniformitzant dels components. El nostre territori no fou pas una excepció. Malgrat la primerenca conquesta militar i política a inicis del segle II a.C., no serà fins més endavant que es produirà l'autèntica integració a la nova cultura. A partir de les darreries del segle II a.C. o dels primers anys del segle següent, es produirà un canvi d'actitud decisiu i radical per part de Roma. Aquesta fita, que alguns investigadors han anomenat de forma ben gràfica com "el gran canvi", es traduirà en els tres factors imprescindibles per a què s'iniciï i es vagi produint lentament, però de manera inexorable, el procés que anomenem romanització i que durà a la implantació d'uns nous patrons polítics, socials i econòmics. Aquests factors són: la fundació de les ciutats romanes d'Empúries, Girona, Caldes de Malavella i Blanes; la creació d'una xarxa de

vies que permetien la comunicació entre els assentaments i la penetració cap a l'interior del país; finalment, l'explotació del camp, amb la introducció d'uns establiments de model itàlic i nous sistemes agrícoles basats en la racionalització i l'aprofitament dels recursos.

Malgrat aquest important període pel país, no trobem pas evidències d'una activitat significativa en el camp de la fabricació de ceràmica romana. La Guerra Social a Itàlia, seguida de les Guerres Sertorianes a Hispània, primer, i les Guerres Civils, més tard, marquen una altra fase totalment diferent de romanització, que no acabarà fins a l'època d'August, especialment efectiva per més d'una raó: la presència de l'element militar instal·lat permanentment al país i els canvis i el repartiment de la propietat de la terra. A partir d'ara no hem de veure ja Hispània com una terra de conquesta, sinó com un important escenari de la lluita interna entre faccions pel domini del poder.

En aquest moment, el comerç dels béns alimentaris en àmfores marca un període de traspàs, una època xarnera. Les importacions de vi itàlic que havien monopolitzat aquest comerç fins a la fi de la República, en poques dècades varen anar perdent el seu predomini sobre el mercat català. Serà, per tant, a partir de Pompeu que es donaran les condicions per a començar a desenvolupar una viticultura pròpia. Serà, però, amb Cèsar i el període triumviral que es donarà un tomb definitiu. La política del dictador va motivar una *deductio* de veterans de la batalla de *Munda* a Empúries, que suposa, a més de la refundació de la ciu-

tat, una reorganització de l'espai amb nous cadastres sobre l'*ager publicus*, àmplies confiscacions i repartiment de terres als militars i també deixava oberta la possibilitat de creació de grans propietats a l'aristocràcia i a les diverses burgesies municipals. Si bé a la major part de la província les evidències assenyalen inversions de capital itàlic, amb presència de noms importants, fins i tot de rang consular (com Gneu Lèntul l'Augur, cònsol de l'any 14 a.C. o Gai Antesti, probablement el cònsol de l'any 30 a.C.), no cal descartar precedents més propers, com hem intentat demostrar en el cas de *Publius Usulenus Veiento*, un important magistrat municipal de Narbona, que hauria posseït terres i les instal·lacions de la terrisseria de Llafranc. Tots aquests grans propietaris cobreixen les seves necessitats de disposar de terra i d'introduir el monocultiu de la vinya. No és gratuït que es fixessin en la Tarracònese per a realitzar les seves inversions orientades cap a una agricultura especulativa, puix que es tractava d'una de les àrees més romanitzades i dinàmiques d'Hispània. Hem de buscar en l'acumulació de tots aquests factors les raons per les quals en època preaugustal ja s'estiguí produint excedent vinari destinat a l'exportació, tendència que es veurà refermada pel llarg període d'estabilitat política que s'obre amb el Principat.

El període important en el funcionament dels tallers, destinat a crear els envasos per al transport del vi, i no només els de l'àrea gironina, es mostra com un fet sincrònic i es limita a no més d'un centenar d'anys: entre la dècada dels anys 30 a.C.,

inici de la producció massiva dels tallers, i el seu final, a les darrerries del tercer o inicis de l'últim quart del segle I d.C. Calia acotar aquests terminis, a partir de les dades que ens aporten els mateixos tallers, perquè ens permetran de fer-nos una idea molt més aproximada de l'abast real que va tenir aquest fenomen econòmic. Aquests centres terrissaires vinculats a la viticultura no apareixen del no res, necessiten una sèrie de factors que expliquin la seva implantació, de la mateixa manera que quan aquests factors deixen d'existir no hi ha cap raó que permeti la seva subsistència.

Les diverses evidències mostren una total integració de l'artesanat ceràmic en les estructures de l'economia rural de la *Tarraconensis*. En efecte, el seu funcionament mai no es va estructurar com una indústria; es tracta més aviat d'un equipament vinculat a l'explotació agrícola del territori, creat per a canalitzar la sortida i la comercialització del producte.

No és que no existís anteriorment una producció autòctona, però, la fabricació d'àmfores, de material de construcció, *dolia* i la generalització del seu ús, és una de les demostracions més clares de la nova situació. Les àmfores romanes com a tals no corresponen a una indústria local tradicional, no són originals. Tipològicament les Pascual 1 imiten les Dressel 1, les Dressel 2-4 els models itàlics i, més tard, es copien els tipus bètics i els gals. S'aplica la reproducció dels esquemes itàlics, fets bàsicament per itàlics, a una producció destinada a una clientela romana o romanitzada.

Hem parlat d'integració de la terrisseria en el cicle agrícola i en el *fundus* com a activitat complementà-

ria, com una aplicació pràctica del principi d'autarquia, tan aconsellat pels tractadistes llatins. Això sembla cert per als establiments rurals de l'interior, que disposen d'un forn per abastar les seves necessitats; però la fabricació d'envasos destinats a contenir un producte excedentari és fer una passa més enllà, implica desenvolupar un model econòmic prou dinàmic que es posa en relació amb les exigències del mercat.

Cal parlar d'autèntica revolució agrària per referir-se a la que es produí durant el segle I a.C., ja que es va canviar l'orientació de la producció. Es tracta d'una decisió important que comporta una especialització basada en el domini abassegador de la vinya. La millor evidència la constitueix el llarg rosari de bòbiles que es varen instal·lar a la línia de la costa, en petites cales, ports naturals, desembocadures de rius i rieres, amb bona sortida al mar, únic mitjà de transport viable a l'Antiguitat.

La forta demanda exterior de vins, a la Gàl·lia i als límits nord de l'Imperi, primer, i a Roma després, asseguraven el manteniment de la producció vinària. Per altra banda, l'elaboració del vi era força rendible per als propietaris, ja que una vegada plantada la vinya i transcorreguts els primers anys, els ceps estaven a ple rendiment. Tanmateix, aquesta especialització de la vinya no és, ni molt menys un fet aïllat en els canvis que s'estan produint al país i trobaria la seva correspondència en la formació del primer horitzó epigràfic, en la monumentalització de diversos espais públics de les ciutats o en un fet ple de significació política com és la cooptació de personatges importants com a patrons d'Empúries.

La situació geogràfica dels tallers està en funció de la seva producció. Podem diferenciar els forns de l'interior, que depenen clarament d'una explotació agrícola i formen part de les seves instal·lacions, entre els quals podem comptar Vilauba (Camós), Ermedàs (Cornellà de Terri), Camp dels Recs (Bàscara), Tolegassos (Viladamat), Mas Gusó (Albons), Mas Castellar (Pontós), Navata o la Bomba (Vilacolum), la majoria concentrats entorn dels cursos dels rius Fluvià i Ter. Per altra banda, els tallers de la costa són centres industrials que produeixen en funció d'unes demandes grans, encara que siguin estacionals, i en condicions de donar sortida ràpida i massiva als seus productes, ja que no tan sols eren els llocs on es fabricaven els envasos, sinó que el vi es devia transportar fins allí i després era expedit cap a l'exterior, atès que majoritàriament són enclavaments que només permetien l'arribada de vaixells de poc calat. Trobem una concentració gran a la costa del Baix Empordà i de la Selva, si deixem de banda Roses i Empúries: Llafranc, Palamós, Platja Artigues, Platja d'Aro, s'Agaró, Solius, o Platja de Fenals a Lloret de Mar.

Tots els tallers tenen una producció diversificada, però mentre que uns estan orientats sobretot a la fabricació d'àmfores i es fabriquen altres elements per obtenir guanys addicionals o amortitzar les instal·lacions, els altres tindrien per objecte satisfer les necessitats de la vila amb la fabricació de materials de construcció i de ceràmica comuna per a ús domèstic. Només en alguns casos es detecten iniciatives per a fabricar sigil·lates, però no sembla

pas un comportament d'entitat ni d'abast general. Cal plantejar i entendre cada taller. Saber la distància entre cada taller i la potencialitat de cadascun d'ells. És molt difícil establir models sense conèixer extensament les instal·lacions que els formen i el poblament real del territori.

Davant la parcialitat de les dades que disposem, hem hagut de fer una classificació de tallers pel tipus de producció, més que no pas per l'extensió i tipologia de les instal·lacions, com s'ha pogut fer en altres llocs:

– Es constata una indústria comunitària a Empúries, que marca els rajols amb l'estampilla grega ΔΗΜ(ΟΥ), “del Demos”; mentre que les altres es relacionen amb propietaris a títol individual. La complexitat és diversa segons el tipus de taller.

– També a Empúries, gràcies a l'epigrafia amfòrica, i a manca d'instal·lacions, es detecta una organització complexa, segurament amb un supervisor o encarregat general per sobre d'altres d'inferiors o caps de sucursals. Es tracta d'una indústria urbana que fabrica sobretot conserves de peix i que les envasa en àmfores Dressel 8; però també té relació amb el vi, com demostra una estampilla sobre Dr. 2-4.

– Els tallers de Fenals i Llafranc són els que permeten parlar mínimament sobre organització de l'espai i propietat. Sembla que ens trobem amb dos tipus d'instal·lacions diferents. En el cas de Fenals estem davant d'una factoria aïllada del nucli d'habitatge, però formant part d'un *fundus* del qual depenia. A Llafranc, en canvi, podríem pensar en un funcionament autònom

d'aquesta indústria, vinculada a l'activitat del seu port. Aquest centre de població secundari, tipus *vicus*, podria estar orientat a una activitat artesanal i comercial, tot i que relacionable amb propietat i explotació agrícola del territori, sobretot si tenim en compte que la bòbila s'origina en època d'August com a propietat de *Publius Usulenus Veiento*, com hem dit, un magistrat municipal de Narbona. Aquest personatge que, a més de la factoria, deuria tenir terres per conrear la vinya i, com a tal, el seu nom és l'únic que apareix estampat sobre àmfora. No pot ser casual que sigui precisament en aquest centre que, a partir de la segona meitat del segle I d.C., es comencin a fabricar les àmfors de base plana G. 4, pròpies de l'àrea de la Narbonense. Això pot fer pensar en un paper de sucursal per a Llafranc, amb presència de comandataris formats i vinguts de la zona originària.

– A la part baixa de l'escala trobaríem els forns totalment integrats en l'explotació agrícola, concebuts per proporcionar a aquesta ceràmiques d'ús quotidià i material de construcció.

Sembla clar que no hi ha un model unitari de comercialització per a tots els productes sinó que seguirien canals diferents. Les àmfors, el material de construcció i, fins i tot, els *dolia* es vendrien en grans comandes; la ceràmica comuna, per la seva varietat i baix cost, segurament no. En bona part, la producció de ceràmica comuna es relaciona amb els treballs i la vida quotidiana d'una propietat rural de la qual depenen i a la qual responen.

La demanda interna d'un *fundus* és limitada i discontinua, és per això

que la producció de ceràmica per a comercialitzar facilitava recursos addicionals i el manteniment d'una activitat que, per les necessitats internes, potser no hauria compensat mantenir en funcionament. L'orientació prioritària de les terrisseries en relació a les seves explotacions limita el seu creixement ja que els tipus d'elements que fabriquen denoten una demanda reduïda, diversificada, estacional i barata. Això porta a una situació difícil de trencar en la mesura que una producció reduïda només pot abastar una demanda limitada i a la vegada aquestes proporcions condicionen el creixement de la producció. Per tant, les instal·lacions són limitades ja que són suficients per a cobrir la demanda que tenen, donant treball poc especialitzat i estacional. Això implica també una debilitat en la sortida del producte, ja que no es pot mantenir una xarxa de comercialització estable. Només la gran producció, una demanda estable, un bon control dels canals de distribució i una forta inversió podien desenvolupar les terrisseries com a centres industrials i independents de l'explotació agrícola de la zona. Aquestes podrien ser les raons del perquè no van poder sobreviure la majoria de bòbiles i, a la vegada, l'explicació que Llafranc, en canvi, pogués mantenir una activitat continuada durant tres segles.

Els tallers de major envergadura no es dedicaven exclusivament a la fabricació d'àmfors, tot i que en èpoques de l'any hi devien tenir una dedicació gairebé total, sinó que creaven tota mena d'objectes útils per a la vida de les *villae*, destinats a satisfer les comandes que sorgien de

diversos *fundi*, de manera que s'assolien àrees de mercat relativament àmplies.

Les tasques que abastaven les bòbiles eren molt diverses i la majoria eren repetitives, coercitives i sense espai per a la iniciativa; a més, la producció ceràmica no es limita només a l'estadi superior de la fabricació del vas, sinó que suposa una activitat diversificada anterior (recollir llenya, decantar l'argila) i posterior (coccio, estoc, etc.). Algunes fases, però, demanaven un treball especialitzat que exigien obrers qualificats; per tant, s'estableix una divisió de feines de forma que la major part puguin ser fetes per una mà d'obra poc qualificada, sota la supervisió d'uns tècnics que coordinin els equips i amb instruccions precises que permetin reduir al mínim la feina dels artesans al nivell de simples executors. Són aquests encarregats els que ens apareixen en alguns dels segells?

Hem de plantejar les dificultats que trobem a l'hora de parlar de l'estatut de les persones que estampaven el seu nom sobre les peces ceràmiques. Alguns elements complementaris permeten un acostament real al tema: el fet que, a Llafranc, l'únic segell que trobem a la vegada sobre àmfors, *dolia* i teules correspon als *tria nomina*, mentre que els segells que només porten el *cognomen*, com *Quietus*, *Primus*, *Secundus*, *Mulus*, siguin exclusius de les teules o altre material de construcció, sembla indicar que el primer és el nom del propietari de la *figlina* i que els altres són dels *officinarios*, dels encarregats amb un estatut de llibert, per sota dels quals caldria buscar encara la força de treball anò-

nima, a una escala inferior, potser de grau servil, o millor encara, formada pel substrat poblacional del país, que hauria quedat integrat en l'estructura productiva orientada segons uns paràmetres nous, controlada per grans propietaris itàlics de ple dret, provincials i, potser, antigues aristocràcies indígenes.

Sembla possible doncs, una participació de les èlits polítiques i "burgeses" en els beneficis que reportava el comerç i la manufactura que, sovint, devia proporcionar els recursos necessaris per accedir a càrrecs públics i polítics. La producció artesanal o industrial de què estem parlant s'ha considerat sempre com un subproducte de l'agricultura, que depèn totalment de la propietat de la terra i del surplus que aquesta genera com a activitat agrícola, amb la qual s'identifiquen els membres de l'oligarquia romana i, en aquest sentit, trobem poques reticències a deixar aparèixer el seu nom estampat en els productes. Es pot pensar en una producció de vi sense que el propietari fabriqui els envasos ni es dediqui a la venda del producte; però, es pot pensar igualment en una indústria d'àmfors sense disposar del producte a envasar? El més lògic seria que es participés en les dues parts del procés i, en alguns casos, també en la tercera (venda i distribució).

Al costat de les àmfors, *dolia* i material de construcció, els mateixos tallers fabriquen una notable varietat de ceràmiques comunes dedicades a la vaixel·la de taula i un repertori més reduït i funcional per a les ceràmiques de cuina. Aquesta ceràmica ja plenament "romana" continuarà, sense interrupció, durant tot l'Alt Imperi, renovant les seves formes i

introduint imitacions de les formes d'èxit de la ceràmica africana. Aquestes incorporacions demostren que els tallers són sensibles als canvis del mercat. El principal problema que tenim a partir de finals del segle I d.C., és que els tallers que es basaven en la fabricació amfòrica, amb comptades excepcions a tot el país, deixen de funcionar i ens haurem de referir, a partir d'ara, més als materials procedents de les estratigrafies dels jaciments de la zona que no als propis abocadors dels tallers.

Malgrat aquestes limitacions, l'existència de bones sèries estratigràfiques als jaciments mostren els canvis que es van produint al país. D'entre els períodes més vitals hem ressaltat l'augustal, que correspon a la remodelació del fòrum emporità, a l'abandonament de nombroses estacions rurals de petites dimensions (Olivet d'en Pujol, "precedents" de Tolegassos, Camp del Bosquet, Serra de Daró, etc.), i a l'inici d'una nova etapa en la romanització. La consolidació de la nova forma d'ocupació i explotació del territori per mitjà de les vil·les de tipus mitjà-gran, a partir de mitjan s. I, i la seva continuïtat fins a la fi del s. II, serà la conseqüència de la manca de troballes tancades, d'estrats d'abandonament o de remodelacions importants. Els nombrosos i profunds canvis soferts a gairebé totes les vil·les rurals o suburbanes a la fi del darrer terç del segle II o primers anys del segle III, es veuen reflectits en nous i importants estrats d'abandonament, farcits de dipòsits, pous o anivellaments, previs a l'ampliació i remodelació de les vil·les. La primera meitat del segle III correspon a un període d'estabilitat,

producte dels canvis anteriors. El darrer i últim període ric en troballes tancades és la segona meitat del s. III. És l'època de l'abandonament de la ciutat romana d'Empúries, de les vil·les de Tolegassos i Mas Gusó i de l'incendi i destrucció de Vilauba, així com de la remodelació de les muralles de *Gerunda*.

Joaquim Tremoleda i Trilla

Las fortificaciones reales del golfo de Rosas en época moderna

Pablo de la Fuente

Tesi doctoral dirigida per la Dra. A. Cámara i presentada el 16 d'octubre de 1996 a la UNED, 3 vols.

D'uns anys ençà els estudis sobre les fortificacions construïdes per la monarquia espanyola prenen cada dia més relleu. La informació que aporten a la història de l'arquitectura i de l'enginyeria no només afecta pel que fa a les tipologies arquitectòniques o a l'evolució de la professió de l'enginyer, sinó que també contribueix a conèixer millor com la monarquia va organitzar i defensar els seus territoris amb aquestes "màquines" immòbils i poderoses que foren les fortificacions de les fronteres. El finançament d'aquestes grans obres al llarg dels segles és d'interès per a la història econòmica. L'impacte que causà afecta la història de l'urbanisme. La geografia ens fa comprendre els motius pels quals es van ubicar en un lloc determinat i els condicionants que imposà la natura en els

processos constructius. La història política constitueix la trama que permet entendre les raons per les quals es van realitzar grans inversions i, a voltes, alguns abandonaments.

La investigació de Pablo de la Fuente s'inscriu en aquest gran marc de caràcter interdisciplinar, que estudia des de diverses perspectives allò que van representar les fortificacions del golf de Roses en l'època moderna. Des del punt de vista polític, el treball parteix del moment en el qual la situació geogràfica on està ubicat el converteix en un enclau estratègic per a la política europea de la monarquia. Analitza el paper del duc d'Alba en aquest procés, i això ens acosta a un tema interessant: els nobles formats en l'art de la guerra i experts, entre altres qüestions, en la ciència de la fortificació, tal com va demostrar el duc d'Alba en aquesta i en altres fortificacions dels territoris de la monarquia en les quals va intervenir. A partir d'aquí podem anar aprenent molt sobre els veritables especialistes, els arquitectes militars o enginyers, atès que l'envergadura de les defenses de Roses les converteix en una mena de "llibre" en el qual podem anar descobrint el procés que ha seguit la professió d'enginyer.

Des que Luis Pizaño, natural de Pastrana, fou nomenat "enginyer principal" el 1539, nombrosos enginyers al servei de la monarquia, generalment italians, van intervenir en aquestes fortificacions. Com a aportació important cal ressaltar la investigació sobre Calvi, enginyer que ha estat poc valorat perquè sovint es desconeix que va jugar un paper fonamental en totes les fortificacions de la monarquia espanyola

durant els anys que va estar al seu servei. No resulten menys inèdites les dades sobre Setara o Fratin i, ja al segle XVII, Marco Antonio Gandolfo, així com la intervenció dels enginyers francesos, fins arribar als espanyols Cermeño o Juan Caballero al segle XVIII.

En aquesta investigació, Pablo de la Fuente va analitzant els diversos traçats i les modificacions que s'hi van aplicar en el decurs del temps, la transformació de la vila medieval, l'evolució urbana amb els dos grans eixos que arribaren a ser el raval i la fortalesa i, en fi, tota la complexitat de la construcció i la repercussió que va tenir en l'entorn al llarg de tres segles. El fet que la tasca dels enginyers mai es limités estrictament a allò que avui anomenaríem fortificació, el porta a estudiar l'activitat arquitectònica i els plantejaments urbanístics que van projectar i a vegades van desenvolupar. Des d'aquest punt de vista, cal ressaltar l'experiència capdavantera que va suposar la construcció de les casernes en un entorn urbà, com a resposta gairebé forçosa dels danys que fins aleshores havia ocasionat l'allotjament dels soldats. L'organització de les casernes, la tipologia, que influiria en edificis destinats a altres funcions al cap del temps, és un dels temes que ha despertat més interès entre alguns historiadors de l'arquitectura: com que són molt escasses les dades que es tenen sobre aquest tipus de construccions abans del segle XVIII, l'aportació d'aquesta tesi doctoral en aquest aspecte es converteix en excepcional.

No obstant això, aquesta rigorosa investigació no es limita a la fortalesa de Roses, sinó que l'em-

marca en tot el sistema defensiu de la costa, i estudia el castell de la Trinitat, amb el seu peculiar plantejament de les defenses, que no segueixen el sistema de baluards que aleshores ja era tradicional, i al qual relaciona amb altres fortaleses similars. Les torres del litoral també van formar part activa de la defensa de la costa, i l'autor ens planteja com aquesta "xarxa d'alerta" que ja hi havia en època medieval fou perfeccionada i completada durant els segles que són objecte d'estudi d'aquesta tesi.

Finalment, l'estudi analitza fins a quin punt la ubicació de Roses, entre Espanya i França, la convertí en una plaça ambicionada pels francesos, defensada i, durant un temps, perduda per a Espanya, amb la possible alternativa d'un principat independent i, en definitiva, com la realitat de la guerra en el decurs de l'època moderna explica que avui, malgrat l'estat en què es troba, la fortificació de Roses sigui un dels millors exponents d'una època i, com a tal, digna de ser conservada com a part de la història europea. El rigor en la investigació, l'amplitud de plantejaments des dels quals Pablo de la Fuente ha estudiat les defenses de Roses i la demostrada capacitat d'anàlisi d'una informació tan extensa converteixen aquesta tesi en una obra que a partir d'ara serà una font de consulta inexcusable per a qualsevol persona que mostri interès no només per Roses, sinó també per tot allò que fa referència a fortificació en l'època moderna.

Alicia Cámara i Muñoz

Professora de la Universidad Nacional de Educación a Distancia

Conflictes i resolucions judicials en la gestió del domini de la canònica de Santa Maria de Vilabertran. Segle XII

Joan Gispert i Ricardo

Institut Universitari d'Història
Jaume Vicens i Vives. Universitat
Pompeu Fabra, Barcelona, setembre
1996.

Joan Gispert obre amb el seu treball importants vies d'investigació pel que fa a l'estudi del feudalisme català dels segles XI i XII i també per al conjunt de la història medieval empordanesa. L'objectiu de l'historiador és fixar el procés de feudalització, que tingué lloc a bona part d'Europa durant el segle XI, a partir de l'estudi d'un enclau concret com és la canònica de Santa Maria de Vilabertran, tot i comparant-lo amb altres treballs d'aquesta mateixa naturalesa, com les investigacions fetes a Sant Cugat del Vallès per Josep Maria Salrach.

Per a la investigació de la mutació feudal, Gispert parteix dels documents de tipus jurídic, referents a possibles conflictes relacionats amb la gestió del domini del monestir. La selecció d'aquest tipus de documentació, permet anar dilucidant els petits canvis que es produeixen entre aquests dos segles i que acabaran en una transformació estructural sense precedents, com és el sorgiment del feudalisme. Les institucions jurídiques prèvies al feudalisme són de caràcter públic, hereves del món antic i funcionen d'una forma relativa i en força aspectes obsoleta, ja que es basen en codis de lleis que foren redactats tres segles abans. Així, trobem que al segle XI, després d'un període de creixement que com-

portarà una multiplicació dels conflictes per la possessió i els drets sobre els béns de producció, el sistema jurídic existent resulta ineficaç i es trenca, donant lloc a les noves formes jurídiques del món feudal. Aquestes es basaran en una justícia de caràcter privat, en la qual els senyors jurisdiccionals seran els jutges dels seus súbdits, i pel que fa als conflictes existents entre privilegiats, aquests es resoldran per mitjà d'acords i de sentències arbitrals.

Pel que fa als documents que aporta Gispert al seu estudi, cal remarcar que aquests tracten únicament els conflictes anomenats de tipus "horitzontal", o sigui, entre membres del mateix estament social (en aquest cas el dels clergues i laics privilegiats) i tan sols deixen entreveure de forma indirecta els conflictes "verticals", entre membres de les classes privilegiades i els anomenats *laboratores*, situats a la base de la piràmide feudal. L'objectiu de l'autor al llarg de la segona part de l'estudi és descobrir quines circumstàncies ajudaren a la instal·lació i desenvolupament d'aquesta nova forma de justícia, basant-se en una exhaustiva anàlisi dels conflictes observats en els documents del monestir, i intentant establir el funcionament de la justícia feudal, en l'àmbit territorial del domini de Santa Maria de Vilabertran. Per això centra el seu interès en les qüestions que envolten el fenomen de la conflictivitat: el ritme cronològic en què apareix, la seva tipologia, els protagonistes, el grau i les característiques de la violència que genera i finalment, la seva resolució.

Un cop realitzada aquesta tasca, s'aconsegueix perfilar magníficament el que suposà aquest període en

els territoris del domini de la canònica de Vilabertran als segles XI i XII, si bé la manca d'estudis existents sobre altres centres de poder empordanesos en limita les possibles comparacions. Amb això tenim una important contribució a l'estudi de l'Edat Mitjana i la demostració de la utilitat dels estudis d'història local com a base per a construir una visió més general d'una zona i un temps determinat i estudiar-ne els aspectes comuns i les peculiaritats. El treball de Joan Gispert constitueix una bona notícia per al món històric empordanès en general, amb la seva aportació marca un punt de partida per al coneixement de la situació de la comarca en època medieval i també constitueix un model per a tots aquells investigadors que es proposin partir d'estudis locals.

Sònia Masmartí i Recasens

Llançà a l'època medieval. Aportacions al seu estudi

Joan Badia-Homs; Benjamí Bofarrull i Gallofré; Rafael Borràs Garcia; Enric Carreras i Vigorós; Miquel-Dídac Piñero i Costa
Col·lecció Sant Silvestre, 1;
Edicions El Brau, Figueres, 1995,
187 p., il.

Els autors d'aquest llibre formen el grup GESEART, que des de l'any 1982 es dedica a la recerca, estudi i inventari del patrimoni arquitectònic rural i tradicional.

Podem dividir l'obra en sis parts: cancell, justificació, els precedents, les esglésies preromàniques i

romàniques, el territori, el poblament i l'índex. El Cancell és la presentació de l'obra signada per Josep Ma. Salvatella i Sunyer, alcalde de Llançà, la justificació és signada pels autors. Els precedents ens presenten els sepulcres megalítics de Llançà i rodalia i els diferents jaciments arqueològics.

Al capítol sobre les esglésies preromàniques i romàniques es parla de la de Sant Martí de Vallmala i la seva necròpoli medieval, la llàntia romànica que s'hi va localitzar, l'església de Terror o Sant Genís i restes trobades al seu voltant, l'església de Sant Silvestre, la dedicació de l'any 1029 i les restes del cementiri i vilar dels seus voltants i, finalment de l'església medieval de Sant Vicenç de Llançà i el seu campanar. Les diferents esglésies es documenten històricament, es localitzen geogràficament amb la toponímia històrica, i es representen dibuixades artísticament i amb fotografies d'abans i després de la seva restauració. També es dibuixa la seva planta a escala. Es descriuen les restes que han arribat fins avui dia i la relació de les diferents esglésies amb el seu entorn. Al capítol dedicat al territori i al poblament es descriu una taula de joc localitzada al castell de Miralles, les restes d'un vilar alt-medieval del paratge de Carxell, l'antiga fortalesa de la Roca, les creus termenals del monestir de Sant Pere de Rodes, les restes medievals de la serra de l'Estela, els colomars medievals de Llançà, l'episodi del robatori patit per l'abat de l'abadia de Sant Pere de Rodes al segle XI i com a cloenda tracta les forques i els instruments de tortura medievals.

Tots aquests aspectes s'introdueixen amb unes notes històriques,

dibuixos artístics i algunes plantes i alçats de les diverses restes, llur situació geogràfica i la descripció del seu estat actual.

L'apartat d'il·lustracions, fotografies i dibuixos és un dels de més valor de tota l'obra. El dibuix artístic supera la fotografia. I se'ns ofereix de totes les edificacions i ruïnes comentades. A més es creu que el seu ús pot trencar l'encarcament que poden presentar les publicacions erudites. De dibuixos artístics n'hi ha de diferents menes: els que representen monestirs, esglésies o altres elements relacionats indirectament amb Llançà: Sant Quirze de Colera, Sant Martí de Pau, la Creu Blanca o la reconstrucció de Sant Pere de Rodes a l'època romànica o altres de totalment fantasiosos. Uns altres representen les esglésies de Terror, Sant Silvestre o les restes de la Roca, Venturer, o el castell palau gòtic de manera subjectiva i per tant no real. La planimetria és un element dels més importants. Tot i que algun cop apareix la planta de l'edifici sense escala. Aquest fet impedeix que puguem conèixer les dimensions reals. És el cas del colomar de Clarà. De vegades tenim la planta i l'alçat dels murs però sovint l'alçat manca. Aquesta absència no es justifica mai. Crec que en cas que les restes de murs fossin massa minses per justificar un alçat, s'hauria de dir. La manca d'un criteri unitari a l'hora de representar o dibuixar les diferents plantes: a la representació de l'església de Sant Silvestre hi veiem només la planta de l'edificació sense cap alçat i en canvi de la torre romànica de Sant Vicenç de Llançà en tenim representades la planta, diferents seccions i l'alçat de l'estat actual. Cal

assenyalar que per primera vegada es publica la planta de les restes del castell de Miralles que cal datar al segle X. Els diferents casals alt-medievals de Carxell, les restes de la Roca o els masos i casals de Venturer, Vilamartí, la Roca o Miralles només apareixen documentats amb planta i sense alçats. En canvi, el colomar de Venturer i el de Clarà apareixen documentats amb planta i seccions en alçat de les restes actuals tot i que no se'ns diu l'escala a què s'han fet els diferents dibuixos. L'ús de fotografies ens permet de conèixer les esglésies de Sant Martí de Vallmala, Sant Genís de Terrer i Sant Silvestre abans i després de la seva restauració. El mateix succeeix amb la torre de Sant Vicenç de Llançà.

L'obra vol ser alhora un treball de divulgació i un treball a on no manquin els elements d'una obra d'erudició. Aquesta voluntat pot explicar algunes de les mancances que hi trobo. Concretament el capítol dedicat al territori i el poblament apareix com el menys cuidat. És com una mena de calaix de sastre a on s'hi estudien temàtiques ben diferents: restes de poblament, un robatori que tingué lloc al segle XI, les forques i els instruments de tortura. Cronològicament arriba a sortir del marc de l'obra en tractar de documents datats als segles XVI i XVII. Podem dir que a grans trets és un capítol dedicat a la vida que es feia al terme de Llançà a la baixa edat mitjana, concretament vers els anys 1298 i 1381 aproximadament. Per explicar-la utilitza diversos fets un xic anecdòtics: un plet entre Sant Pere de Rodes i els comtes d'Empúries, una venda, les proves testificals i la sentència del segle XVI entre d'altres. Aquest capítol es

podia haver completat amb una recerca als arxius de Girona o a l'ACA de Barcelona. Pel que fa als diferents masos, casals, colomars, esglésies o altres edificacions, crec que es podien documentar totes elles amb l'ús conjunt de plantes a escala, alçats i fotografies antigues i actuals. I reduir un xic l'ús del dibuix artístic. La vàlua com a obra científica n'hagués sortit reforçada. D'altra banda les notes a peu de pàgina sovint no les trobem a la pàgina corresponent i ens cal cercar-les a la següent. Aquest fet en dificulta la consulta.

Tot i que alguns aspectes es podrien corregir i millorar, no cal oblidar que aquest llibre vol ser una introducció i no pas una síntesi definitiva. Som davant d'un recull d'articles ja publicats des de l'any 1988. Divulguen aspectes poc comentats o desconeguts de la història i el patrimoni cultural de la vila i el seu terme. I són el resultat de deu anys de recerca. Sovint quedaven fora de l'abast dels medievalistes i altres persones que poden estar-hi interessades. Donen a conèixer restes arqueològiques oblidades o desconegudes tot sovint. A més se'n fa una interpretació de conjunt relacionant la informació que se n'extreu amb la que coneixem gràcies a les obres més importants de la bibliografia històrica tradicional i la més recent. Aporta a més la traducció de l'acta de consagració de Sant Silvestre de l'any 1029 i la primera publicació de la planta del castell medieval de Miralles.

Cal felicitar l'Ajuntament de Llançà per l'encert demostrat en triar aquest llibre per encetar la col·lecció Sant Silvestre sobre temes locals.

Raül Pérez i Poza

Viatgers a Figueres, segles XV-XIX

Manolo Moreno Chacón

Quaderns d'Història de Figueres.
Figueres, Ajuntament de Figueres,
1996. 1 vol., 30,5 x 15 cm,
128 p.

Amb aquest volum l'Ajuntament de Figueres, seguint el camí d'altres consistoris gironins, inicia una col·lecció de monografies locals, de manera especial sobre història de la ciutat, i amb periodicitat anual.

El llibre és la tesina de llicenciatura de l'autor i consisteix en un estudi sobre els viatgers que han passat per la nostra ciutat –i, naturalment, també per la nostra comarques de finals del segle XV fins a principis del darrer terç del segle XIX, quan es produeix l'arribada del ferrocarril, efemèride que posa punt final a aquest llarg recorregut de quatre segles.

El mètode de Manolo Moreno s'aparta de la tradicional juxtaposició cronològica dels relats dels diferents escriptors-diplomàtics, militars, il·lustrats, romàntics, però els utilitza com a base informativa per presentar-nos un seguit de visions retrospectives de Figueres i el seu entorn, en el transcurs del període que abraça.

Una interpretació original, amb punts de vista i enfocaments clapejats de novetats i suggestives pinzellades que comencen en els mateixos encapçalaments dels capítols i segueixen amb les descripcions referents a particularitats, escenes populars o moments puntuals de la vida figuerenca d'antany. Probablement el fet d'haver estat ja publi-

cats la majoria dels mencionats relats de viatges, és el que ha inclinat l'autor a canviar d'enfocament i, en lloc de limitar-se a transcriure les opinions dels visitants, a través d'elles elaborar una síntesi més treballada.

Les notícies que solen aportar-nos els viatgers són, sens dubte, fragmentàries i parcials (amb excepcions, com les que recull, a finals del segle XVIII, Francisco de Zamora) i acostumen a oscil·lar entre generalitats de tipus demogràfic, climàtic i el que avui en diríem informacions de tipus turístic, per una banda, i pintoresques descripcions de psicologia col·lectiva –molt deformades, en general– o costums locals, per l'altra. Però, malgrat tot, posseeixen, entre altres, l'interès d'assabentar-nos com ens veien persones procedents de països i cultures ben diferents de les nostres.

Partint d'aquests materials de valor desigual, l'autor elabora una monografia molt acceptable des del punt de vista historiogràfic i, al mateix temps, amb la suficient agilitat d'estil i amenitat d'exposició i presentació material que la fa molt accessible al lector corrent.

Una nova aportació a la nostra història local i comarcal que, a més, com ja hem exposat, ofereix l'avantatge d'acomplir-se a través d'uns materials que, per procedir la major part de fora, ajudaran a ampliar els tradicionals punts de vista de la gent del país, exercici d'obertura mental sempre convenient i enriquidor.

Albert Compte

Capmany

A. Egea i Codina; M. Roig i Simon
Quaderns de la Revista de Girona,
núm. 61, Sèrie Monografies
(núm. 34), Diputació de Girona –
Caixa de Girona, desembre 1995.

Per a fer un llibre hi ha d'haver quelcom a dir, una història per indagar i transmetre, uns arxius on furgar, unes restes a estudiar, testimonis materials o espirituals, una tradició per recollir i sobretot una vida que bategui –en passat i en present– a cada una de les seves planes. Aquestes premisses es troben plenament en el llibre sobre Capmany que comentem.

I aconseguir-ho no és fàcil en l'estructura rígida i encotillada que mantenen aquestes monografies dels Quaderns de la Revista de Girona que permeten parlar de tot sense aprofundir en res, essent aquesta una de les seves grans virtuts. Però per a ser virtut s'han de trobar les persones que tinguin coneixements, un mètode prou eficaç i una redacció àgil i entenedora que els permeti sintetitzar, resumir, canviar de registre, acomplint la finalitat de divulgar coneixements amb rigor històric i fluïdesa literària.

En aquest cas el treball de l'Antoni Egea i la Marisa Roig ho ha aconseguit amb plenitud i encert, fent una obra de fàcil lectura que desperta l'interès des de la primera plana.

Voldria destacar el fidel retrat que es fa del Capmany medieval, la intensa tasca de recerca que ha comportat el poder saber les vicissituds de les nissagues que varen senyorejar el poble, l'estructura del nucli urbà o la composició dels governs municipals abans del Decret de Nova Planta.

Un fet significatiu que plana en bona part de l'interessant resum històric, és el fet fronterer, la sort i la dissort de ser un poble de marca, que ha servit d'escenari a conflictes, que des del segle XIII fins al tràgic èxode del final de la guerra civil, han configurat el paisatge urbà, les restes arqueològiques i el propi sentit de la petita història local i dels seus protagonistes.

La vinya i l'elaboració del vi també marca significativament la vida de Capmany des del segle XVIII en què aquest conreu pren forma i implantació a tot Catalunya. El llibre que comentem reflecteix amb tota fidelitat la importància històrica, demogràfica i econòmica que ha tingut pel poble de Capmany aquest conreu.

Les fonts, els suros, els masos, els veïnats i els topònims configuren l'entorn físic del Capmany pretèrit i present.

La seva capacitat d'adaptació, la vocació associativa, la vida cultural, les festes populars mantingudes amb fermesa, els personatges singulars, dibuixen el perfil humà de la gent del poble.

L'obra possiblement a molts fills de la vila els hi descobrirà un Capmany desconegut, un poble diferent, absolutament inèdit, amb prestigi, història, cultura i tradició. I possiblement aquest descobriment els farà estimar més el seu poble i sentir-ne pregonament el legítim orgull de ser-ne fills.

Cal felicitar els autors de la monografia, en Toni Egea i la Marisa Roig, que amb el seu treball pulcre, ben estructurat, rigorós i didàctic han estat capaços de construir una obra que, si per l'extensió algú pot considerar menor, per densitat i qualitat es pot assegurar que és una gran obra.

No es podia esperar altra cosa de la provada eficàcia de l'Egea col·laborador assidu d'aquests *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*. L'Antoni Egea és un exemple claríssim d'aquells inestimables estudiosos locals, d'origen en bona part autodidacte que amb tenacitat, rigor, esmerçant molt de temps i molt d'entusiasme a la recerca esdevenen referències ineludibles en la historiografia d'una vila o d'una comarca.

La trajectòria professional de Marisa Roig, iniciada en el camp de l'arqueologia i posteriorment vinculada al camp de l'arxivística, dóna igualment garanties plenes del rigor documental i científic de l'obra.

La col·laboració de Marisa Roig i Antoni Egea ha donat com a resultat aquest llibre sobre el poble de Capmany que ve a sumar-se a aquest conjunt de monografies locals que són un document d'extraordinari valor sobre els nostres pobles, sobretot si, com en el cas present, estan realitzades amb tant d'encert.

Eduard Puig i Vayreda

Les valls de Boadella i les Escaules

David Serra i Busquets
Figueres, Publigrif, 1995, 37 p.

David Serra, a la introducció de *Les valls de Boadella i les Escaules*, ens exposa els diferents motius que el van impulsar a escriure aquest llibre. De fet, tots es poden concretar en un de sol: el desig de donar a conèixer la multitud de possibilitats en el lleure que ofereixen els pobles de Boadella i les Escaules als seus visitants.

Per una banda, ha acomplert sobradament aquest propòsit d'informar els visitants. Per l'altra, ha anat molt més lluny, perquè ha posat a l'abast del lector una extensa recopilació de dades de la història local i de l'arquitectura urbana d'aquests dos pobles.

Fidel a l'opció de transmetre informació a tots aquells que desitgin recórrer i conèixer aquestes poblacions i els seus voltants, l'autor ha estructurat l'obra en setze capítols que va desgranant acuradament.

Pel seu contingut, els podem dividir en dos grups: els que proporcionen al lector dades bàsiques i pràctiques del medi referenciat, com són la seva situació i com arribar-hi, l'extensió, l'altitud, el relleu (serralades de Tramonts, Eixarts o la Creu), l'orografia (la Muga i la Caula), les fonts, el clima i la vegetació; i els que tracten des d'un vessant més històric, els diferents aspectes econòmics, demogràfics, socials i arquitectònics dels dos pobles.

D'aquest darrer grup, comença per presentar-nos en l'evolució econòmica des del segle XVIII fins ben entrat el segle XX, i s'atura en tots aquells canvis que van provocar transformacions significatives en l'estructura econòmica d'aquests dos pobles. Continua per endinsar-se en un estudi aprofundit de l'evolució demogràfica, i analitza els alts i baixos de la població i les seves repercussions des de l'any 1370 fins a l'any 1970. Acaba per donar un repàs a la història d'ambdós pobles, des dels seus orígens en temps de Lluís el Pietós fins pràcticament tot el nostre segle, on s'atura per analitzar més àmpliament alguns dels fets i esdeveniments.

Sobresurten en aquest grup els capítols en què proposa diferents itineraris per a conèixer l'arquitectura urbana dels dos pobles, per la gran quantitat de referències històriques que proporciona de cadascun dels diferents casals, carrers i esglésies.

Tota l'obra és producte d'un exhaustiu treball de recerca en arxius i biblioteques, que el mateix autor ens cita a l'apèndix del principi, informació que complementa amb una extensa col·lecció d'imatges modernes i altres instruments il·lustratius com són els plànols i els mapes de situació.

Joan Serra i Peral

Cent anys d'electricitat a l'Alt Empordà

Josep Maria Bernils Mach

Figueres, Hidroelèctrica de l'Alt Empordà, 1995, 1 vol, 27 x 20 cm, 118 p.

De manera incansable el cronista de la nostra ciutat Josep Ma. Bernils no deixa de publicar, un rere l'altre, llibres sobre història contemporània de Figueres.

El darrer és un estudi del procés d'implantació i expansió de l'energia elèctrica a la comarca altempordanesa, i ve a completar un d'anterior, editat en commemoració dels setanta-cinc anys de l'empresa del ram, Hidroelèctrica de l'Empordà, patrocinadora d'ambdós.

Peró mentre aquest tractava sobretot de la mencionada companyia figuerenca, el darrer és de contingut i temàtica més àmplia, ja que

no es limita a Figueres sinó que abraça, com senyala el títol, també la resta del petit país.

Així com el motiu del primer eren els setanta-cinc anys de la Hidro, el del segon és el centenari de la introducció de la nova forma d'energia, que té lloc, no com podria esperar-se a la capital, Figueres, sinó en tres pobles situats als extrems de la comarca: Darnius i Agullana, en els límits septentrionals, i l'Escala, al sud.

El llibre, seguint un ordre sistemàtic, comença per exposar el marc socioeconòmic del país, en el tombant de segle, quan té lloc l'efemèride, i passa seguidament a explicar-nos els motius i les circumstàncies de la implantació pionera a la vila marinera de l'Escala, per una banda, i als pobles tapers pirinencs, així com els primers intents realitzats a la capital.

Aquesta darrera no tardaria, cosa natural, a seguir el camí dels precursors i a través de dos emblemàtics empresaris, Carles Cusí de Miquelet i Pau Pagès Lloveres, acaba, ben aviat, per convertir-se en el nucli bàsic de la nova activitat industrial.

L'autor segueix narrant l'establiment de l'electricitat pels diferents pobles de la comarca, primer a través de petites empreses independents (a vegades, fins i tot, els mateixos ajuntaments) per acabar, després, unificades en mans de les dues poderoses companyies figuerenques.

La rivalitat entre aquelles, així com l'impuls que la nova energia aporta a l'activitat industrial, és objecte d'altres capítols. Segueix amb les vicissituds de la guerra civil i la postguerra, i arriba fins als moments

actuals, caracteritzats per la inclusió de gairebé tota la comarca dins la influència d'Hydroelèctrica de l'Empordà, del gran grup del ram ENHER.

No cal insistir en la transcendència que la implantació de l'electricitat significà per a Figueres i per als pobles empordanesos, tant des del punt de vista de motor econòmic com d'element innovador en els gèneres de vida i els costums de la gent. Aquest darrer, així com l'aportació de més notícies quant a alguns pobles i viles (Roses, Castelló d'Empúries, la Jonquera, Portbou, Llançà, etc.) podrien ser l'objecte de noves aportacions a la història local, ja per part de l'autor com de les noves generacions d'historiadors.

Un altre valor del llibre l'aporta el nombrós i ben triat material gràfic, especialment les fotografies d'època.

Hem d'agrair tant a l'empresa Hydroelèctrica de l'Empordà, patrocinadora dels dos volums esmentats, com de manera especial a l'autor, que ens hagin ofert un llibre tan interessant pel contingut com per la presentació.

Albert Compte

Villa Castilionis Impuriarum

Revista Cultural de Castelló d'Empúries, núm. 2, 1996, Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Castelló d'Empúries.

Villa Castilionis Impuriarum és una revista cultural d'àmbit local, impulsada i coordinada des de l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries. La revista es va iniciar

l'any 1993 i és de periodicitat anual, aquest és el número dos i segueix la mateixa línia que les dues edicions anteriors.

La publicació pretén ser un punt de confluència per a tots aquells interessats a tractar algun tema que versí sobre aspectes de la vila de Castelló. Els articles que es presenten són de continguts molt diversos i estan emmarcats també en èpoques molt distintes, el seu únic punt d'únie és l'àmbit geogràfic en què es mouen: Castelló d'Empúries. En definitiva, la revista té com a principal objectiu promoure estudis referents a aquesta vila.

El format de la revista també segueix en la línia anterior, de mida DIN A4, amb 67 pàgines de text i il·lustracions, i amb un acabat força acurat.

El segon número de la revista que ha sortit enguany, conté sis articles. El primer, sota el títol "El convent de les Clarisses de Castelló d'Empúries" de Roser Julià i Sònia Masmartí, relata la història del convent de les Clarisses ubicat al municipi, des dels seus orígens fins avui dia. Un segon article d'Eduard Marquès: "El control dels mosquits a Castelló d'Empúries", tracta tota la problemàtica que generen aquests insectes i, en conseqüència, la necessitat de l'existència d'un centre de control i la tasca que s'hi desenvolupa. En tercer lloc: "Escoles i infants a Castelló d'Empúries a l'edat mitjana", de Jordi Planella, exposa els orígens de les escoles a la vila de Castelló i els diversos tipus d'ensenyament que hi havia a l'època medieval.

Seguidament, un article d'Anna Pou: "Les Mugades del segle XX a Castelló d'Empúries", ofereix un

mostrari de les inundacions que s'han produït a la vila al llarg del segle XX i les seves conseqüències. Un altre article, en aquest cas de demografia: "Castelló d'Empúries: senyera de la diversitat", de Miquel Alsina, presenta la composició demogràfica de Castelló d'Empúries entre els anys 1987-90 i constata la diversa procedència de la població que resideix al municipi i, per tant, presenta aquest nucli com a pol receptor de població provinent no tan sols del Tercer Món, sinó també del món occidental i del mateix estat.

I per últim, l'article de Marisa Roig: "L'arxiu patrimonial Bosch Aymerich de Castelló d'Empúries", realitza una descripció d'aquest fons i palesa la importància que té la incorporació d'arxius privats en institucions públiques, tant pel que fa a la seva conservació, com respecte al fet que els documents estiguin a l'abast dels investigadors.

Com hem vist, els treballs d'aquesta publicació versen sobre camps molt diversos: medi ambient, demografia, història local... Alguns dels articles són breus en relació a la temàtica que abasten, en certa manera són un preludi o bé una síntesi d'estudis molt més complexos i extensos.

La revista aconsegueix el seu objectiu: serveix de plataforma per incentivar la realització d'estudis sobre Castelló; i si bé l'espai limitat dels articles, que ve donat pel tipus de publicació de què es tracta, no permet aprofundir en els temes d'estudi, sí que serveix per encetar moltes investigacions que ajuden a conèixer aspectes molt interessants del poble de Castelló.

Roser Julià i Baduà

El Salner

Butlletí del Grup Cultural Comtat d'Empúries, núm. 1.

El mes de març passat sortia a la llum el segon número del butlletí *EL Salner*, editat pels membres del Grup Cultural Comtat d'Empúries, de Castelló d'Empúries. Aquest butlletí, elaborat en la mateixa línia que el de l'any anterior, presenta un doble contingut; per una banda esdevé l'anuari de les activitats que va realitzar el Grup al llarg de l'any 1995, i per l'altra, és un recull d'articles sobre temes diversos, que tenen en comú una referència obligada a la vila de Castelló, en particular, i al comtat d'Empúries, en general.

En aquest número, els articles de col·laboració s'agrupen en dues seccions noves, que s'han titulat: *La vila i el seu terme municipal*, i *El comtat d'Empúries*. En la secció on s'engloben els textos referents a la vila, es poden llegir articles de temàtica molt diversa. El primer d'ells, "La capella de Sant Marc del cap del Pont Vell", de Miquel Pujol i Canelles, aporta noves dades sobre l'església que es trobava a l'entrada de la població, passat el pont Vell, la qual més tard va acollir una comunitat de monges benedictines. Esteve Ripoll i Cornell, amb "Un conte de comtes", fa una aproximació a la biografia del comte d'Empúries, Hug IV. El segueix el treball "Breu història de la medicina medieval i algunes notes de Castelló", de Pere Puig i Sala, que fa un repàs a l'evolució de la medicina des de l'alta edat mitjana, i aporta algunes notícies referents a Castelló. En base a unes cartes que es conserven a l'arxiu del Grup Cultural, Anna Ma. Puig i Griessenberger recupera

una documentació particular sobre la darrera guerra carlina i els seus efectes sobre Castelló, amb el títol “Apunts sobre la darrera carlinada a Castelló a través d’unes cartes d’amor”. El segueix l’article de Jordi Planella i Riera, “De l’educació republicana a l’escola franquista: l’ensenyament a Castelló d’Empúries a la primera meitat del segle XX”, on es fa un repàs de les diverses escoles que existien a la població al llarg d’aquest temps. També els restauradors Gener Alcàntara i Ma. Montserrat Boada, del Servei de Conservació i Restauració de Béns Mobles de la Generalitat, exposen els resultats dels treballs que efectuaren sobre els “Grafitis de la Presó Vella de Castelló d’Empúries”. Seguidament, Esteve Ripoll i Constantí Turró, col·leccionistes de fotografia antiga de Castelló, fan un recull i inventari dels fotògrafs que varen prendre imatges de Castelló entre els anys 1900 i 1960. L’últim article de la secció, de Josep Augé i Carreras, “Fem història”, fa un recorregut pels edificis històrics més singulars de la població.

En la secció *El Comtat d’Empúries*, hi ha dues interessants col·laboracions que s’estenen dins del límit d’influència del comtat emporità. El primer d’ells, d’Albert Riera, fa un estudi sobre “L’església parroquial de Sant Feliu de Calabuig i el seu emplaçament actual”, i aporta tot un seguit de documents per a una cronologia de l’edifici. Pere Gifre, amb l’article “Frontera i endeutament. Les universitats del comtat d’Empúries durant la segona meitat del segle XVII”, fa un repàs a les conseqüències de la frontera per a les universitats del comtat emporità.

El butlletí dóna també cabuda als poetes locals, que en la secció *Pàgines de poesia*, encetades en aquesta darrera edició, s’estenen evocant monuments emblemàtics de la vila, com “La Presó” i “El Pont Vell”, de Pere Palau, o recordant fets històrics presents a la memòria dels més vells, “El Foc de Castelló” de Josep Augé.

En aquests moments s’està preparant l’edició del tercer número del butlletí, de l’any 1996, també amb temes d’interès per a la vila i el comtat, el qual estarà a punt per a sortir durant el primer trimestre de l’any vinent. Tot i que seguirà amb el mateix format, està previst que aparegui amb qualitat d’impremta, i amb una distribució més àmplia que l’actual, que només es redueix als socis del Grup i a biblioteques i arxius locals i comarcals.

Anna Ma. Puig

**La tradició moderna 30’ 40’ 50’.
Catàleg d’arquitectura de l’any
1930 al 1960 de la demarcació de
Girona**

Girona, Col·legi d’Arquitectes,
Demarcació de Girona, 1995, 1 vol.,
21 x 21 cm, 120 p.

Aquest catàleg editat pel Col·legi d’Arquitectes de la demarcació de Girona pretén divulgar l’arquitectura moderna dels anys 1930-60. És el fruit d’un exhaustiu treball de recerca portat a terme des del Col·legi d’Arquitectes en els diferents arxius municipals i comarcals de la província de Girona, així com en el mateix Centre de Documentació / Arxiu Històric del COAC. El resultat final ha estat l’inventari d’un total de dos-

cents edificis d'arreu de la província de Girona, una selecció dels quals ha quedat plasmada en aquesta publicació.

La primera part del catàleg, la més extensa, correspon pròpiament al catàleg de l'exposició "La Tradició Moderna 30' 40' 50'", que es va poder veure des del novembre de 1995 fins al gener de 1996 a la Pia Almoina de Girona, i durant els mesos de juliol-agost de 1996 al Museu de l'Empordà de Figueres*. El catàleg mostra de forma molt gràfica un total de quaranta edificis que es van escollir per a l'exposició atenent la seva vàlua arquitectònica, urbanística o social. Cada edifici s'illustra amb dues fotos actuals de la façana, la reproducció dels plànols de la planta original, una fitxa identificativa amb el nom de l'edifici, l'arquitecte, l'any de redacció del projecte, la localització geogràfica i una breu descripció de les principals característiques arquitectòniques. Cal remarcar que de les quaranta obres seleccionades, onze estan ubicades a Figueres i el litoral empordanès.

La segona part del catàleg està formada per un article de l'arquitecte figuerenc Joan Falgueras, que ens ofereix una visió global sobre l'evolució de l'arquitectura moderna a la província de Girona. Falgueras constata que geogràficament aquest tipus d'arquitectura es va concentrant progressivament a la ciutat de Girona i la seva àrea d'influència, i que els arquitectes de la demarcació de Girona dels anys trenta i quaranta (Emili Blanch, Ricard Giralt Casadesús, Pelagi Martínez Paricio i Claudi Díaz, entre altres) es troben a la dècada dels cinquanta amb un doble fenò-

men: el relleu generacional amb l'aparició de joves arquitectes locals (Masramon, Ribot i Ros...), i, d'altra banda, l'activitat a Girona d'arquitectes barcelonins (Sostres, Coderch i Valls...). Respecte al llenguatge arquitectònic emprat durant aquest període, s'observa que els elements moderns (l'estructura de pilans independents, la distribució en planta lliure, les finestres apaïssades...) es troben localitzats en els anys trenta en escoles, hospitals i habitatges unifamiliars, i més tard, a la dècada dels quaranta i cinquanta, en blocs unifamiliars, habitatges de segona residència a la costa i en els equipaments econòmics i administratius de la ciutat de Girona (edifici d'Hisenda). Finalment, Falgueras comprova que en els anys trenta i quaranta s'observa una continuïtat constructiva amb elements procedents dels períodes anteriors, i que no serà fins a la dècada dels cinquanta quan es generalitzaran factors d'innovació tècnica, per exemple l'ús del formigó armat.

La tercera part del catàleg la compon una selecció de vuitanta edificis triats d'entre el total de les dues-centes obres inventariades. Cada edifici seleccionat s'acompanya d'una foto actual de la façana i una fitxa identificativa amb el nom de la casa, l'any del projecte, la ubicació geogràfica i el nom de l'arquitecte autor del projecte.

L'ordenació que s'ha seguit, tant en la presentació del catàleg de l'exposició com en la selecció dels vuitanta immobles de l'inventari, és sempre cronològica. Aquesta és una bona opció ja que ens permet veure el desenvolupament d'aquest tipus d'arquitectura, però es troba a faltar un índex onomàstic d'arquitectes i un índex d'ubicació geogràfica dels edi-

fics que permeti agilitar la recerca dels edificis projectats per un determinat arquitecte, o el total d'edificis d'una localitat en concret.

En definitiva, cal aplaudir la iniciativa del Col·legi d'Arquitectes de la demarcació de Girona, ja que el catàleg esdevé un instrument d'estudi i divulgació d'un període arquitectònic sovint desconegut i poc valorat, inclòs dintre d'un seguit d'activitats a l'entorn de l'arquitectura moderna que es van programar des del Col·legi d'Arquitectes de la demarcació de Girona al llarg de l'any 1995 (exposicions, jornades d'estudi, elaboració d'un itinerari urbà per Girona, etc.). Per tant, crec que l'objectiu previst –la necessitat de documentar i realitzar una valoració crítica d'aquest període arquitectònic– s'ha acomplert amb escreix.

* L'edició d'aquest catàleg va ser anterior a l'exposició de Figueres i, per tant, no reflecteix els canvis que es van produir respecte a l'exposició de Girona. A Figueres es va creure adient afegir quatre plafons més d'edificis figuerencs juntament amb una mostra de plànols originals de l'arquitecte Ricard Giralte Casadesús on es reflecteix la transformació urbanística de la ciutat de Figueres als anys trenta.

Eva Astarloa i Caixàs

Estudi del cap de Creus. La costa. Diccionari toponímic, etimològic i geogràfic

Arnald Plujà i Canals

Figueres, Arnald Plujà, editor,
1a edició agost 1996,
volum 1: La Costa, 335 p.

En l'àmbit científic hi ha un axioma que es compleix de manera

indefectible, lapidàriament: només escassíssimes obres esdevindran de referència més enllà de la novetat immediata de la seva publicació o de les modes intel·lectuals que les han inspirat. Aquesta afirmació –contundent per massa vegades constatada– té encara més valor en un país que tendeix a la facilitat i a la peresa mental i al treball conjuntural i apressat, en definitiva, al barraquisme historiogràfic i de sectors afins.

Si partim d'aquest marc de referència, amb el qual molts estaran d'acord i que els provocarà un petit somriure d'assentiment, ha aparegut un llibre d'Arnald Plujà que reuneix suficients al·licients per esdevenir allò inusual en el nostre panorama cultural. Efectivament, *l'Estudi del cap de Creus...* és un treball que incorpora els valors necessaris per a què sigui reconegut àmpliament com un punt d'inflexió destacable en la producció referent a la zona del cap de Creus. Ras i curt, Plujà ha posat, no un gra de sorra, sinó tota una pedra al servei del coneixement d'un espai geogràfic privilegiat, no només per la seva bellesa, sinó per la qualitat dels estudis que ha generat.

En aquest sentit, l'obra s'inscriu en un reduït i elitista grup de treballs sobre el cap de Creus, que n'han fet un dels àmbits geogràfics més ben estudiats de la nostra comarca. No podem deixar d'esmentar, entre d'altres, *El paisatge vegetal de la península del Cap de Creus*, de Teresa Franquesa; *La península del Cap de Creus i la serra de Verdera*, de diversos autors i editat per l'IEE –en l'àmbit del patrimoni natural– o, finalment, *El vocabulari de Cadaqués*, d'Ernesta Sala –en el camp de la filologia. Evidentment, la torna

sempre present –encara que d'abast més general– és el clàssic d'Yvette Barbaza *El paisatge humà de la Costa Brava*.

Plujà ha elaborat, a partir d'un acurat i minuciós treball de camp –possiblement el millor aspecte de tot el conjunt–, un diccionari toponímic del sector de costa comprès entre Portbou i Roses. Aquest recull de noms de lloc s'ha completat amb la recerca etimològica i geogràfica imprescindible, per tal de fer rendible l'esmerç de temps i de diners. És un llibre, doncs, amb una clara vocació enciclopèdica. Possiblement aquest tret sigui la característica que ha de permetre a *L'estudi del cap de Creus...* ser considerada una obra de referència, com abans esmentàvem. A aquest propòsit també cal afegir-hi un altre dels encerts del treball, a saber, l'arc geogràfic que abasta: Plujà ha sabut comprendre que el cap de Creus no és solament una península en el sentit estricte, sinó que el propi topònim *cap de Creus* (per cert, amb una entrada massa esquemàtica pel gust de qui escriu aquestes ratlles) esdevé la denominació de tot un sector amb unes característiques unitàries –geològiques, paisatgístiques, biològiques, socials i econòmiques– que forma una subcomarca *de facto*.

Per tant, tenim els ingredients que conformen un d'aquells llibres que, només de fullejar-lo, mereix tots els respectes, atès que l'envergadura dels objectius de l'obra ultrapassa les miserables forces de la majoria de mortals. Tanmateix, aquests tipus de negocis solen presentar uns problemes, que veurem més endavant.

El diccionari és agombolat per un aparell de recerca important que facilita l'accés a la informació: uns

índexs per sectors geogràfics, per municipis ordenats alfabèticament (de fet, ambdues llistes, a les pàgines 64-80 i 313-328, s'encavalquen en llur funció) i, finalment, per topònims (alfabètic). Amb la informació que presenten (sector, nom del lloc, classe de topònim, municipi) permeten accedir ràpidament a l'explicació del diccionari i als plànols de cada sector. En aquest sentit, però, no hauria estat de més afegir a l'índex toponímic general el número de pàgina del diccionari en què es pot trobar cada entrada.

El llibre es completa amb una sèrie de plànols de cada sector –molt útils–, però dels quals cal remarcar, en primer lloc, que no identifiquen tots els topònims del diccionari i, en segon lloc que, per necessitats de compaginació dels plànols generals i parcials de cada sector, el seu ordre pot oferir certs problemes de resseguiment de l'itinerari nord-sud amb què s'estructura. Finalment, un important desplegament fotogràfic permet visualitzar molts dels llocs referenciats al llarg del llibre. Al respecte, hom pot trobar a faltar més imatges històriques, ja que sempre representen un valor afegit a la informació textual que es dona (a voltes permeten no cometre errors, com la imatge del topònim *estenedors*, de Roses, a la pàgina 149, que situa aquest nom en el Segon Moll en lloc d'identificar l'espai tradicional davant per davant del mas de les Figueres). En tot cas, l'abundant presència d'imatges és un dels encerts del llibre, ja que provoca allò que la majoria de diccionaris no aconsegueix: que el lector l'agafi només per a badar.

Ara bé, després de descriure somerament l'obra, d'emmarcar-la

en el seu context editorial més proper i fer-ne una primera valoració positiva, cal exposar una sèrie de qüestions que, tal com comentàvem més amunt, es deriven del tipus de mar pel qual navega el llibre: quines precaucions hem de prendre davant d'una publicació que tendeix a l'enciclopedisme i ha estat produïda per l'esforç d'una sola persona?

Bàsicament, un retrat que hom pot fer a l'*Estudi del cap de Creus...* és el caràcter d'obra massa personal, és a dir, massa influïda per les experiències i les motivacions de qui l'ha creada. L'enciclopedisme tendeix a produir aquest tipus de vici per una raó simplement derivada de la quantitat d'objecte d'estudi triat. En aquest sentit, també influeix el tipus de font d'informació, necessàriament basada en bona mesura en els coneixements orals i memorístics de les persones. No és estranya, doncs, la presència en nombroses entrades d'una categoria d'informació molt arrelada a les experiències pròpies o de les persones entrevistades (per exemple, trobem el topònim *Palau sa Verdera*, però no apareixen Pau o Vilajuïga, poblacions que també han tingut el seu paper en el món del cap de Creus). En aquesta mateixa línia s'insereix el recurs a l'humor o a la ironia (topònim *Vall*, a la pàgina 275: "La primitiva vinya que antany curullava fins arran de mar ha substituït carenyanes i picapolles per un plantell de tendes i caravanes d'un càmping, que lleven abans i millor". En definitiva, el que volem exposar és que, més que en d'altres obres, aquesta és un mirall del propi autor, tant com ho pot ésser l'*Onomasticon* de Coromines, en el qual abunden les referències de caràcter personal o

vivencial (per cert, aquesta característica també demostra la capacitat de l'autor d'entrar literalment en el seu tema d'anàlisi).

En tot cas, la principal objecció que hom pot formular a l'obra que ressenyem és la manca d'un aparell crític en forma de referències bibliogràfiques o documentals, on poder acudir en cas de dubte. Aquesta mancança sobre les fonts d'on Plujà extreu la informació, esdevindrà en el futur un greu contratemps per a qui vulgui reconstruir la transformació etimològica de cert topònim o la seva, posem per cas, història. Per exemple, el topònim *cluell*, a la pàgina 120, seria una bona mostra del caràcter finalista de la informació. Es diu: "...En documentació antiga, també figurava com a cognom cadaquesenc", però no s'esmenta d'on prové la notícia: en quina documentació?, de quin segle?, en quin context? És un fet que invalida en certa mesura la pròpia informació i no permet l'avenç en futures investigacions, que hauran de tornar a fer la mateixa feina que ha realitzat Plujà. És el mateix problema amb el qual els historiadors actuals s'han d'enfrontar amb algunes obres de referència obligada del nostre àmbit geogràfic –i estic pensant, especialment, en alguns passatges de Pella i Forgas o de Díaz Romañach. La mateixa naturalesa de l'obra agreuja, al nostre entendre, aquest dèficit. Caldria haver recuperat, en les fonts orals, el nom de la persona que subministra la informació, la data i el lloc. En el cas d'informacions que provenen de bibliografia i documents d'arxiu, s'haurien d'haver seguit les normes generalment consensuades de citació –un cas de semicitació, per

exemple, en l'entrada *moro*, a la pàgina 204-205, on es referencien molt superficialment les fonts emprades, encara que de forma poc útil per a la persona interessada. Això hauria permès reconstruir la intrahistòria de cada entrada del diccionari i de la pròpia investigació de camp. En aquest aspecte, l'*Estudi del cap de Creus...* es queda al nivell d'oferir informació –sens dubte, molta informació–, però no avança envers la documentació de la pròpia informació. Possiblement, aquest sigui un deute que hagi de pagar un llibre d'aquestes característiques, en el qual s'ha valorat més el resultat final que el propi procés d'elaboració. En tot cas, aquesta seria la crítica més important a la qual creiem que haurà de fer front el llibre.

El lector, a més, detectarà algunes mancances de criteri en el mètode o sistema de treball: fluctuacions tipogràfiques en l'escriptura dels temes (problemes de correcció o manca de criteri filològic pel que fa als noms de lloc?), manca de sistematització en la recerca etimològica (p.e. *caló*, a la pàgina 111, s'afirma que prové de cala petita. La inexistència de font d'informació permet sospitar amb ple dret que no pugui derivar de la paraula calor. Un altre exemple pot ésser el topònim *home*, definit com a “baró o mascle dotat de raó”, a la pàgina 173, definició que no apareix ni en el DGLC edició original i actual, el DCVB d'Alcover, el DEC de 1990 i 1993, el DECLC de Coromines ni, finalment, el DIEC edició de 1995) o duplicitats no referenciades en el text amb dues entrades creuades (p.e. riera de la Quana o de la Quarentena). D'altra part, cal convenir que la toponímia és difícil-

ment una ciència matemàtica i que el marge de joc per a presentar hipòtesis és sempre major que en altres branques del coneixement.

Finalment, caldria fer un parell de referències a la llista de topònims que apareixen en el diccionari. De ben segur que els experts de la zona trobaran a faltar alguns noms de lloc, fet absolutament normal i fàcilment esmenable en properes edicions si hom ho comunica a l'autor. N'apuntem alguns com a botó de mostra, i sense ànim d'exhaustivitat: muralles (Roses) com a sinònim de Ciutadella; Molinars (Colera), referent sobretot a la riera que dóna a mar (d'altres rieres bé surten en la relació: Ginjollers, Balleta o Quana); riera de Rubiés (que si bé apareix en el plànol de la pàgina 41 i en els índexs de les pàgines 68, 308 i 322, no l'hem sabut localitzar en el diccionari); Ribera (Llançà), com a sinònim de riera de Balleta; moll de Rei; Primer Moll i Segon Moll (que Plujà dóna com a moll Petit i moll Gros, topònims no usats); estany de Roses (amb tots els noms de lloc que existeixen en aquesta zona d'aigües interiors, però que van pertànyer de ple a la franja marítima); castell de la Trinitat o de la Poncella; mas de les Figueres (Roses)...

En segon lloc, volem esmentar la necessitat d'ampliar la informació d'alguns topònims de caràcter general o de coneixement molt estès; topònims com els noms del poble, que creiem que haurien de disposar de més línies d'explicació, tot introduint-hi ressenyes de caràcter històric, social, econòmic i geogràfic més àmplies. Potser és en aquest aspecte on es detecten millor les limitacions bibliogràfiques de l'obra. Tanmateix,

aquest comentari no té més valor que el de posar a l'aguait el lector, per tal que no usi l'*Estudi del cap de Creus...* com un diccionari normatiu i/o històric, atès que la finalitat del llibre tampoc és aquesta.

En definitiva, el llibre de Plujà presenta una sèrie de virtuts i, sobretot, representa un avenç considerable en el coneixement del sector de costa altempordanesa compresa entre Portbou i Roses. Com s'ha dit al principi, és una obra amb una clara vocació enciclopèdica, molt de l'època de la il·lustració, pel fet que tendeix a precisar fins al mínim detall un àmbit del coneixement humà i ha estat elaborada per l'esforç gairebé roussonià d'una sola persona, però que alhora, pateix precisament dels errors que aquest tipus d'estudi han presentat tradicionalment: divergència de criteris, manca de sistematització, obllits, etc. El positivisme en el coneixement social, geogràfic i històric sempre ha d'anar acompanyat d'un procés de crítica –d'autocrítica, d'interpretació– que permeti a d'altres investigadors prendre com a punt de partida el final de l'anterior investigació, i això requereix una labor de definició de mètodes, d'objectius i d'hipòtesis de treball que, malauradament, no té l'*Estudi del cap de Creus...*

No obstant això, l'aimant del cap de Creus gaudirà de grans moments de plaer amb aquesta important aportació. I, d'altra banda, permetrà mantenir un patrimoni toponímic que cada dia és mes pobre i desconegut.

Josep Ma. Barris i Ruset
Arxiver municipal de Roses

Patrimoni i Arxiu. Inventari del fons patrimonial Caramany de Corçà. Segles XIII-XX

Pere Gifre i Santi Soler

La Bisbal d'Empordà, Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, 1996, 182 p., col·lecció Fontanetum, 2.

Aquest llibre és el segon volum de la col·lecció Fontanetum, engendrada per l'Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, i fou guardonat amb el premi Pere Lloberas l'any 1992, en la seva quarta edició.

El treball va precedir d'una magnífica introducció amb un estudi somer, però suficient, de l'evolució històrica del patrimoni dels Caramany, que serveix d'orientació a l'investigador que vulgui fer alguna consulta. Les primeres referències als Caramany situen aquest llinatge amb possessions al Rosselló i al Conflent ja al segle XII. Aviat passen a l'Empordà, lligats a la senyoria de Ventalló i Valveralla –estudi realitzat per Blanca Garí sobre l'arxiu Peramon de Ventalló–, i també senyoraven Sant Pere Pescador, on fixaren la residència i el centre administratiu dels seus dominis durant segles.

Els seus autors varen plantejar inicialment la possibilitat pionera d'estudiar l'arxiu Caramany de Corçà, amb la finalitat que aquest estudi els permetés presentar una proposta que, en la mesura del possible, pogués ser generalitzada en el món dels arxius patrimonials. L'estat en què trobaren aquest arxiu era d'un desordre total, on l'atzar havia intervingut de manera directa, a part del caràcter fragmentari de tot el fons originat per pèrdues documentals, ja abans de la passada guerra civil;

després d'una laboriosa i quasi detectivesca ordenació i classificació, on ben segur han esmerçat moltes hores –paper per paper, pergami per pergami, fent al mateix temps d'arxivers com d'historiadors–, calia presentar un quadre o una proposta de classificació que pogués reflectir la història del fons. Aquest consta de tres seccions (44-43 ff.):

a) Patrimonis Caramany (1276-1892): recull la documentació dels diferents patrimonis que fins a finals del segle XVIII conflueixen en el Caramany; cadascun d'aquests representa una subsecció dins la secció: Vilanova, Avinyó, Pons Almar, Margarit, Ros de Villerac, Fontdevila i Roure i Caramany.

b) Patrimonis Pujadas (1387-1892): comprenen els llinatges Muñoz, Medrano, Rodríguez Morales, Heredia i Pujadas. Aquesta última fou una família d'arrels aragoneses i rics propietaris de terres, situades entorn de Calatayud i a la província de Sòria.

c) Patrimonis Pujadas Caramany (1892-1940): comprèn la documentació del nou patrimoni que es creà a partir de 1892 com a resultat de la unió, en mans de Blanca Pujadas i de Caramany, dels patrimonis Caramany i Pujadas.

Una vegada classificada la documentació, d'acord amb les seccions que indiquen la seva provenença, els va caldre (quan el volum documental i l'interès ho requerí) classificar els documents dins la seva secció. En aquest punt, varen tenir present la funció del document dins el fons i passaren a distingir entre els "actes del patrimoni" i els documents referents a l'administració del patrimoni; és a dir, la documentació protocola-

ritzada, essència de l'arxiu i destinada a legitimar el patrimoni (capítols matrimonials, vendes, testaments, èpoques...) i la documentació generada per la seva administració (comptes, llevadors de rendes, rebuts...), encara que també trobaven documentació judicial (plets, demandes...), altra d'interès personal i familiar (correspondència privada, poemes, certificats de baptisme, matrimoni, defunció...) i, per últim, la documentació aliena (el document del Sindicat de Treballadors i Arrendataris de la Terra de Corçà 1936-1937, la còpia del privilegi de mercat concedit per Jaume II a la vila de la Bisbal l'any 1322...).

El fons ha quedat col·locat en un total de vuitanta capsos arxivadores convencionals i vuit carpetes de pergamins –que n'apleguen 270–, hores d'ara dipositat en una àmplia habitació de la planta baixa del castell de l'Alberg de Corçà.

Completa el llibre un apèndix que transcriu fidelment l'inventari dels béns de Salvador de Caramany i Fontdevila, fet a Barcelona l'any 1791 amb la finalitat de posar en evidència el volum documental que l'arxiu tenia en aquell moment i la situació actual. Pierre Vilar lloa aquest noble empresari per les seves realitzacions a favor de la irrigació de l'Empordà i com a un dels grans artífexs del conreu de l'arròs a la zona del Fluvià. L'últim capítol recull les genealogies de les diferents famílies que entroncaren amb els Caramany.

Aquest estudi ha estat realitzat en un arxiu patrimonial privat, i cal remarcar el fet en la mesura que suposa normalitzar la situació arxivística catalana en el camp dels arxius patrimonials, en les quals les nostres

comarques són tan riques. Els autors destaquen la importància d'inventariar-los com a mesura de preservació i poder publicar els instruments de descripció elaborats (els mateixos autors han publicat: *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos. Catàleg documental de l'Arxiu Farners*, Girona, Consell Comarcal de la Selva i Centre d'Estudis Selvatans, 1966, 255 pàgines, guardonat amb el III Premi Josep Moragues de Recerca 1995). Agraïxen l'oberta col·laboració i la bona predisposició ofertes des del primer moment per part del seu propietari, Cecilio Granada i Ybern, que no pot deixar de ser un bon exemple a seguir.

Erika Serna

L'origen i l'evolució de l'Arxiu Municipal de Roses

Josep Ma. Barris i Ruset

Girona, Ajuntament de Roses, 1966, 115 p., col·lecció Papers de Recerca, 1.

Aquest llibre marca l'inici d'una nova col·lecció de difusió cultural que, en aquest cas, ha empès l'Ajuntament de Roses, amb la finalitat de donar cabuda a diferents treballs de recerca que aprofundeixin algun àmbit d'aquesta vila, entès en el seu sentit més ampli.

L'origen d'aquest treball ha estat la segregació d'un capítol del treball de recerca presentat al II Màster en Arxivística organitzat per l'Associació d'Arxivers de Catalunya i la Universitat Autònoma de Barcelona, amb el títol "Projecte de creació d'un

sistema de gestió de documents administratius per a l'Ajuntament de Roses", del qual va ser director acadèmic Narcís Castells, director de l'Arxiu de la Diputació de Girona, i que va ser defensat el setembre de 1993.

En Josep Ma. Barris ens presenta, fruit d'una reflexió i recerca profundes, un estudi de l'accidentada història de l'Arxiu Municipal de Roses, d'on n'és el director des de l'any 1991. Estructura el seu treball en quatre grans blocs –respectant la divisió tradicional feta per Robert-Henry Bautier–: un primer apartat en el qual estudia el perquè de la pèrdua de testimonis escrits anteriors al segle XVIII, fet provocat directament per la construcció de la Ciutadella de Roses (iniciada el 1543-44 per raons d'estratègia militar), encara que important per a la continuïtat de la vila, en contrapartida fou la causa principal per a la pèrdua de documentació. El segle XIX i el seu règim liberal burgès, amb la construcció d'un estat basat en fonaments econòmics i socials diferents, posaran les bases de la configuració dels municipis actuals i moltes de les sèries documentals que arriben fins a nosaltres ja arrenquen de la centúria passada. La implantació de l'arxiu com a òrgan administratiu de suport i la seva vessant cultural seran funcions que s'aniran adquirint de manera progressiva al llarg del segle present, encara que en el cas de l'Arxiu Municipal de Roses tardaran més temps a assolir-se a causa de múltiples factors que van des de la manca de condicions físiques d'instal·lació de la documentació, el nul tractament intel·lectual –classificació i ordenació–, la pèrdua

de la presència administrativa durant el llarg període franquista, la migrada d'inversió de recursos econòmics i humans vers l'arxiu, l'arribada massiva del turisme i l'increment espectacular del volum documental i la inadequació paral·lela de l'administració local per a fer-hi front, l'últim capítol comprèn de l'any 1979 fins al 1996. La primera data ve marcada per la celebració de les eleccions municipals democràtiques, encara que no va suposar cap canvi qualitatiu fins l'any 1991, en què, amb l'entrada d'un tècnic especialitzat en arxius, obre el servei al públic, però sobretot "gestiona" la producció administrativa documental de manera racional i ordenada mitjançant la creació d'un registre d'expedients; és a dir, intervé des de la creació del document –fase activa– fins al seu dipòsit definitiu o eliminació.

Avui dia, l'Arxiu Municipal de Roses ha esdevingut el centre de documentació i d'informació sobre temes de caràcter històric i social del poble, en el quals els investigadors, o tota persona que necessita algun tipus de dada, acudeixen en primer lloc. Cal assenyalar el fet que amb la posada en ple funcionament d'aquest servei públic no només treballen i posen a l'abast de qualsevol persona la documentació procedent de la institució municipal –si és pública o passats uns terminis de temps– sinó que, des d'una política de potenciació i recolzament de donacions de procedència privada, enriqueixen i diversifiquen l'arxiu (ex: la recent donació de la família Coll de Roses (anys 1266-1970), el fons Arolas (1781-1907) i els drets de reproducció de la col·lecció de fotografies de Joan Reixach...), a part d'altres fons

no municipals (Cambra Agrària Local, Col·legi Públic Narcís Monturiol (1946-79), Junta local de Falange (1939-79...) alhora que afavoreixen la conscienciació dels ciutadans davant del patrimoni històric.

Erika Serna

Bon Pastor. Figueres

Núria Munarriz i Sans
Col·lecció Els Barris d'ADIGSA, 34,
Generalitat de Catalunya,
Departament de Benestar Social,
1995, 165 p.

Amb el número 34, ADIGSA (Administració i Gestió, SA), del Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya, ha publicat un volum dedicat al barri del Bon Pastor de Figueres. Inicialment aquest raval va néixer amb el nom genèric de barri de la Carretera de Llers, perquè hi passava l'esmentada carretera, però quan el Bisbat de Girona decreta, l'any 1966, la nova parròquia del Bon Pastor, aquest nom es va fer més popular i acabà imposant-se. Probablement el mèrit cal adjudicar-lo al rector d'aquesta parròquia mossèn Jesús Franco, per la gran tasca social realitzada, que ha motivat que la pròpia comunitat gitana hagi proposat, i hagi estat acceptat per l'Ajuntament, de posar el seu nom a un carrer del sector. El llibre, que està molt ben editat, consta de cent seixanta-vuit pàgines, més les quatre de coberta on hi ha una vista general del barri. L'il·lustren vuitantatres fotografies. Està escrit, molt acuradament i amb molta documentació,

per l'escriptora i periodista figuerenca Núria Munarriz Sans.

Les edificacions inicials d'aquesta zona cal remuntar-les a principis de segle, quan es va unificar el pas de les carreteres d'Avinyonet i de Llers i es van parcel·lar uns horts entre la carretera i la riera Galligans, que en poc temps foren complementats amb unes quantes petites casetes d'hortolans. El creixement modern del barri es va iniciar l'any 1950, quan la Organización Sindical del Hogar va bastir-hi cinquanta habitatges amb el nom de Grupo Social Francisco Franco. Cinc anys després i a proposta del rector-arxiprest de la parròquia de Sant Pere de Figueres, mossèn Pere Xutglà, es va aixecar un altre sector de cinquanta habitatges socials. Aquests dos grups van motivar que l'Ajuntament redactés el 1960 el pla parcial d'urbanització de tota la zona i tot seguit s'hi van començar a estructurar diverses urbanitzacions privades. L'any 1963 l'Ajuntament va instal·lar, en un racó d'un camp situat al revolt de la carretera, uns albergs provisionals per acollir diverses famílies gitanes que vivien en barraques al barri del Garrigal, un suburbi marginat que es trobava en estat molt precari, on fins i tot van enfonsar-se algunes d'aquestes barraques arran d'uns temporals de pluja. Posteriorment, l'any 1965 es van adjudicar les obres d'un segon grup social, que en bona part van ocupar les famílies gitanes dels albergs. Des de llavors el barri no ha deixat de créixer. Els habitatges socials van passar a ser administrats per ADIGSA amb la restauració de la democràcia i de la Generalitat de Catalunya.

El llibre és un profund estudi social que disposa de catorze capí-

tols, i és un resum fidel del que ha estat la creació d'aquest barri, com a entorn urbà i humà i la seva evolució fins a l'actualitat. En aquest barri els gitanos hi tenen agrupada tota la comunitat, que forma un petit món dintre del marc més ampli dels ciutadans de Figueres. Es tracta d'una població que fluctua en l'estreta franja que va dels vuit-cents al miler d'individus i que viuen al marge de la vida ciutadana, tant per la seva raça, com pels costums i els aspectes genealògics. Aquest llibre és una importantíssima aportació documental per a conèixer una part de la història figuerenca i un enriquiment de la bibliografia local.

Josep Ma. Bernils i Mach

Relats de mitologia: els déus

Ma. Àngels Anglada

Il·lustracions de Carme Peris,
Edicions Destino, Barcelona, 1996,
118 p.

En un estil clar i fluid, propi del conte i de la narració breu, gèneres que amb tant d'èxit ha conreat l'autora, Ma. Àngels Anglada ens ofereix un recull de relats de mitologia clàssica. Aquest volum, dedicat als déus, tindrà la seva continuïtat en un altre, de propera aparició, dedicat als homes.

No descobrirem ara la passió (i el profund coneixement) de l'autora envers el món clàssic, un món al qual s'ha acostat des de punts de vista molt diversos: traduccions (*Les germanes de Safo, Meleagre*), recreacions poètiques, novel·les i narra-

cions ambientades en la Grècia antiga i moderna (*Sandàlies d'escuma, Kiparíssia*), en són un bon testimoni.

En aquesta ocasió la Ma. Àngels Anglada ens convida a fer un viatge a través de la mitologia vers un món heroic i fantasiós, distant i proper alhora, fruit d'un temps i una cultura que encara és viva: viva i, sobretot, nostra. No trobareu aquí una recreació literària com, només a tall d'exemple, la que fa Espriu a *Les roques i el mar, el blau*. Tampoc no hi trobareu un llistat de noms i dades, a la manera d'un diccionari de mitologia, amb les seves versions, variants, precisions... en fi, amb tot allò que converteix un diccionari en una bona eina de consulta. El llibre de l'Anglada no està pensat per a ser consultat sinó per a ser llegit, per a ser llegit en veu alta, per a ser llegit als altres.

De tot el maremàgnum de la mitologia clàssica l'autora s'ha centrat en la part que correspon als déus olímpics, quan Cronos (el Temps), devorador de tots els fills que li oferia Rea (la Naturalesa), és derrotat pel fill petit, Zeus, que esdevindrà amo i senyor de l'Olimp, pare dels déus i dels homes. A contiuació, un rera l'altre, van desfilant davant els nostres ulls Afrodita, la dolça deessa de l'amor; Hera, la gelosa esposa de Zeus (no li'n faltaven motius...); la sàvia Atenea; Hefest, el déu treballador; Àrtemis, Apol·lo el lluminós i les seves companyes inseparables, les Muses; Hades, dominador del regne dels morts, Posidó i els déus del mar, de cabellera blava; Ares, el guerrer; Dionís, l'alegria dels homes.

No hi falten altres divinitats menors, com Hermes, Ganímedes, les Gràcies, les Hores, "que no són hores de rellotge!", com fa bé de recordar-

nos l'autora. També hi trobem el que anomena "La Naturalesa divina": les muntanyes, les flors, les fonts, els rius... L'últim relat està dedicat a Prometeu, el Tità que va robar el foc etern als déus per lliurar-lo als homes, dels quals ens parlarà, com hem dit, en un pròxim volum.

Els relats no són purament descriptius, sinó que, en més d'una ocasió, la narradora ens obre una finestra gràcies a la qual ens podem traslladar a un món on la fantasia i la realitat conviuen de forma natural. Mireu, si no, com ens descriu el cap Súnion: "Des d'Atenes, en poc més de mitja hora arribarem al cap Súnion. Al seu cim, encara que poc elevat, ens aturarem per veure el panorama de la mar Egea i, sobretot, les ruïnes tan belles del temple de Posidó. En temps antics, aquest temple era ple d'ofrenes, i una gran foguera, de nit, guiava els mariners. Mirant el fons de les aigües, hi podem veure les restes d'unes columnes de marbre que hi van caure. Però m'agrada més d'imaginar-me, al fons submarí, el déu del mar amb el seu trident, voltat d'un seguici de tritons i de dofins saltadors".

En aquest breu passatge trobem tres coordenades temporals: el present, Súnion amb les ruïnes físiques d'un temple; el passat, del qual aquestes són testimoni; i, finalment, un moment intemporal, inespaial, que és el moment de l'evocació, del record... de la imaginació. Són tres plans que, tanmateix, es confonen amb naturalitat davant la nostra mirada.

Aquesta barreja entre passat i present, entre realitat i ficció la trobem més d'una vegada al llarg del llibre, com quan l'autora ens explica

la història del rei Midas, que convertia en or tot el que tocava, fins que “Per tornar a ser com abans, el rei es va haver de banyar en un riu, que des d’aquell dia diu que arrossega granets d’or. Aquest riu és a l’Àsia Menor, a l’antiga Frígia, i s’anomena Pactol. Us ho dic per tal que pugueu anar a veure si trobeu grans d’or entre la sorra del seu llit”.

L’edició, molt acurada, ve acompanyada per les il·lustracions de Carme Peris, que ha aconseguit, amb els tons negrosos i ocres i els traços angulosos, donar-li un aire de ceràmica grega clàssica molt escaient a l’obra.

Antoni Cobos i Fajardo

Arietta

Ma. Àngels Anglada
Ed. Columna.

Es tracta d’un “petit gran llibre”, de nom musical i suggerent, format per vint-i-cinc poemes de gran diversitat temàtica: és un aplec de poemes molt diferents, organitzats de forma més o menys cronològica, que, a desgrat de les aparences, tenen punts en comú. És un llibre que conté peces de factura impecable, d’imatges bellíssimes, d’elaboració complexa però d’aparença senzilla, i sobretot, d’una gran humanitat.

Pren el títol de la nomenclatura musical, en diminutiu, que és indicativa, com el llibre mateix, d’una peça alegre i viva, senzilla i “cantable”... Un cop més, doncs, ens trobem amb una obra de la Ma. Àngels Anglada que té una relació explícita

amb la música i podem afirmar que aquesta és ja una constant en la seva trajectòria literària: recordem-ne només alguns títols com *Viola d’amore* o *El violí d’Auswitchz*, o l’activitat d’alguns dels seus protagonistes, com en Climent, el violinista d’*Artemísia*... o bé els termes musicals de molts dels seus recursos literaris, com per exemple al primer poema, que dóna nom al recull, on l’autora estableix un paral·lelisme entre la música i la poesia, entre les notes i els mots.

També hi apareix un altre tret característic de l’escriptora: la seva actitud compromesa amb el seu entorn i amb la seva època. Ella, quan escriu, expressa sempre allò que pensa, les seves idees i, encara més, fa de la poesia un mitjà per denunciar la injustícia, la barbàrie o l’estupidesa humana. Exemple d’això és el poema “Sarajevo” o l’intitulat “L’endemà de Vandellós”, on queda clara la seva postura antinuclear. No hi ha cap dubte sobre el fet que la seva poesia és “una arma”, tal com ella mateixa ens adverteix a “Senyal de perill”:

“Convidar les poetes és cosa
perillosa.

Dic les poetes, no els joglars del
rei”.

I aclareix encara, més avall, el motiu pel qual les poetes són perilloses per als poderosos, ja que:

“Tisores de mots tallen les
heures de l’oblit

que encerclen una llengua, un
bosc amenaçat

o els ulls espaordits dels meus
infants de Bòsnia”.

En un altre poema trobem altra vegada l’explicació que la poesia és el camí per denunciar la voluntat d’un estat d’esborrar una llengua, la

nostra, una història comuna i l'evidència de formar part d'una sola nació: "La nostra Jònia".

Hi ha referències a poetes que estima, que l'han influïda: Virgili, Ausiàs Marc, Pere Quart, Seferis, Espriu... entre altres. I tampoc no hi falta la presència de la mitologia clàssica –puntal de la seva formació–: el poema "Prometeu", dedicat al poeta de Sinera, o "Tàntal".

Seguim les petjades d'Homer en "El Jardí de Nausica" on l'autora ens parla de la poesia i de la mal anomenada "inspiració".

A l'*Arietta* de Ma. A. Anglada, hi ha també un lloc per als "pobres mortals": compta amb pàgines ocupades per la seva família, com en els poemes "Per a una fotografia amb la néta Clara" o "Tardor a Requesens", o aquells que van dedicats al seu difunt marit com ara "La treva" i "El teu pas". Són peces que traspuen delicadesa i emotivitat pel to elegíac que les presideix, en parlar del record vivent d'una absència molt estimada.

Igualment, el llibre conté poesies adreçades a amics, altres poetes, pintors –en són una mostra els poemes "In memoriam", "Retrat" o "El vol de la fantasia"– o que es refereixen a episodis concrets que han compartit com "El lleó", adreçat a Joan Bastardes, autor del lúcid epíleg que clou el llibre.

Un altre capítol temàtic el formen les poesies que tracten el pas del temps, de les estacions, en el marc de la comarca que l'acull, per exemple "Absorta primavera", "Gener a Llançà" o "El bosc".

I, fins i tot, hi ha un espai per a la seva gata, "La Blanqueta!".

Efectivament, no hi falta ningú: ni ella mateixa. La trobem

"Amb aire de dama i arrugues
discretas"

en el poema que porta el títol de "Biografia".

En seixanta pàgines escasses, no es pot demanar més!

Assumpció Heras i Trias